

о. Ю.МИЦІК (*Київ*)

“ПАМ’ЯТЬ (1671 р.)” – УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛЕМІЧНИЙ ТВИР

Ще у 1896 р. побачив світ опис рукописного збірника Дворецьких, який зберігається у відділі рукописів публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина у Петербурзі (тоді – імператорської-публічної бібліотеки)¹, але дослідження й публікація його матеріалів почалися тільки з 60-х років ХХ ст. Цей збірник було створено на початку 70-х років ХVІІ ст. у колі старшинського роду Дворецьких з ініціативи Василя Дворецького, котрий був назначений київським полковником ще в часи Богдана Хмельницького, пізніше (1658-1668 рр.) був вже повноправним керівником даного полку. Очевидно, сам В. Дворецький, а також його син Іван (помер у 1694 р.), котрий був спочатку остерським сотником, а потім київським полковим суддею, брали участь якщо не у написанні матеріалів збірника, то принаймні у їх редагуванні. Цілком ймовірно, що основна робота по створенню збірника лягла на плечі невідомої ближче духовної особи православного віросповідання і саме ця особа була автором ряду оригінальних творів збірника. Пізніше, аж до кінця ХVІІІ ст. збірник незначно поповнювався іншими представниками роду Дворецьких, про що виразно свідчать деякі записи, наприклад, 1770 р.

Ядро збірника Дворецьких склали оригінальні історичні та публіцистичні твори: “Пересторого України”, “Навіти”, “Пам’ять”, а також “Літописець”, написаний під сильним впливом третьої частини “Кроніки” (1672-1693 рр.) Феодосія Софоновича, ігумена Золотоверхого Михайлівського монастиря у Києві. До ядра збірника були долучені також невідомі списки життя святого Володимира та діяріуша А. Филиповича. Оригінальні твори збірника видруковані майже повністю Я.Д. Ісаєвичем²

та автором цих рядків³ і тільки “Пам’ять”, текст якої наводиться нижче, досі була винятком.

Невідомий автор оригінальних творів збірника Дворецьких виступає і як історик України, висвітлюючи її козацьке минуле, і як православний письменник-полеміст, змальовуючи тяжку долю православної церкви на українських та білоруських землях під владою Речі Посполитої, піддаючи гострій критиці католицизм та унію. Весь цикл даних творів було написано у 1667-1673 рр., причому “Пам’ять” вийшла з-під пера невідомого автора у 1671 р. (не раніше Великодня того року), відносно чого є безпосередня вказівка у самому тексті. Саме тоді Україна знаходилася у дуже тяжкому стані: була втрачена незалежність Української держави, здобута великою кров’ю у 1648 р., неухильно йшов наступ на автономію України, котра на той час опинилася під владою трьох держав: Московської, Османської та Речі Посполитої, український народ знемагав від безконечних війн, врешті на значній частині Правобережної України, де була реставрована влада Речі Посполитої, посилювався наступ на Православну церкву. За умовами Андрусівського перемир’я 1667 р. під владу Речі Посполитої мав невдовзі повернутися і Київ – духовна столиця православних Східної Європи, не виключеним було поновлення наступу Речі Посполитої і на інші території Лівобережної України. Це викликало тривогу серед значної частини українського православного населення, про що свідчать наприклад Глухівські (1669 р.) або Конотопські (1672 р.) статті. Можна послатися також на офіційні звернення гетьманів Правобережної України (Ю. Хмельницький, П. Тетеря, П. Дорошенко, М. Ханенко) до уряду Речі Посполитої з вимогами покінчити з дискримінацією православних. Саме там, між іншим, згадувалося про знуцання польської шляхти над православними священиками, зокрема про вимоги до священиків годувати панських собак. Отже, ці дані, які наводяться у “Пам’яті”, не є вигадкою публіциста.

У річищі обговорення майбутнього України за умовами Андрусівського перемир’я 1667 р., про яке згадується в “Пам’яті”, виникають оригінальні твори збірника Дворецьких. У своїх політичних рецептах автор пропонував з трьох зол обирати найменше, тобто орієнтацію на Москву, а не на Варшаву чи Стамбул. Навіть союз Богдана Хмельницького з кримським ханом Іслам-Гіреєм III викликав незадоволення автора “Пам’яті”. Взагалі творець оригінальних пам’яток збірника Дворецьких виступає як ворог католицизму, унії та мусульманства, його поглядам притаманні також монархізм та антидемократизм. Детальніше характеризувати суспільно-політичні погляди цієї особи немає потреби, оскільки це було у вищезгаданих дослідженнях. Тут зазначимо лише, що “Пам’ять” тісно пов’язана з “Навітами” і становить своєрідне продовження останньої. Якщо у “Навітах” основний зміст становлять викриття тяжких утисків православної церкви, чинимих панівною верхівкою Речі Посполитої, то у “Пам’яті” автор викладає спосіб запобігання цьому, насамперед шляхом укладення відповідних договорів з Польсько-Литовською державою та, не виключено,

й деякими іншими неправославними державами. Характерно, що він виявляє добре знання історії, згадує про Халкидонський та Флорентійський Собори, про угоди Речі Посполитої із Прусією 1467 і 1525 рр., угоди з Торунню 1658 р., посилання на православний полемічний друкований твір – віленський “Синопис” (“Synopszs albo krytkie spisanie praw, przywilejow, swiebody, wolnozji...” Wilno, 1632) тощо. “Пам’ять” є своєрідним меморандумом, який адресувався трьом гетьманським урядам (Д. Многогрішного, М. Ханенка та П. Дорошенка), а також російському урядові в особі визначного його представника – Артема Сергійовича Матвеева, котрий був керівником і Малоросійського, і Посольського приказів. Вказівка на Матвеева як на “добродія нашого” зайвий раз стверджує тісні контакти між Василем Дворецьким та А. Матвеевим. Своєрідним ідеалом для автора є договори щодо гарантії прав протестантів Прусії, підписані ними у Торуні з урядом Речі Посполитої.

Цінність “Пам’ятки” полягає насамперед у тому, що вона відбиває рівень політичної та суспільної думки промоскальськи настроєної частини козацької старшини та православного духовенства за часів Руїни. Виходячи з цього, пропонуємо публікацію тексту “Пам’яти”, здійснену за правилами, розробленими Ярославом Дзирою при публікації літопису Самовидця у 1971 р. (4*).

ПАМ’ЯТЬ, ЯКОГО ОТ ЛЯХОВ ОБВАРОВАНИЯ на розговорах, комысиях потреба православної віры ц(е)рквам, монастыром и народом російским в державі королевской и в Украине Войску Запорозкому, от ляхов волному будучим, а унії римскою вірою держати нехотящим. Албовімъ ведлуг Б(о)жого и апостолского и от с(вя)тых узаконений, прежде всего на всяких розговорах християнськіє власти, духовное и мирские, свіцкіє, должны стояти о діло Божие, то ест о віру с(вя)тую и ц(е)ркви Б(о)жія, абы втишіны и без порухи пребывали. Што статями кріпко обваровати надобно потреба по правилом вселенским в Халкидоні на листі 93, глав 13, а в Картагені собора глав 15, лист 185. Где пишет, егда, мовит, с(вя)тыя ц(е)ркви без мятежа в мирі бывають, тога вся бл(а)гая от Б(о)га подаваются, о том лист 582 в главі о воспоминании пінія церковного, такожде и в Старом Законі обваровано, наипаче в книгах Мосеевых первых, глава 7 и 9-я и в третим, глава 5 и 19, собора в Нигрі, глав 8 лист 28. О том же и в различных писмах с(вя)тых много ест учения, а о обварованія віры ц(е)рквей с(вя)тых мовити и статей ставити не может жаден таковой, который бы не был відомый прав, уставов и статутов духовних, мирских всіх, также и навітов, якими хто, а наипаче ляхи, искореняют православіє, віру, ц(е)ркви и народы російськіє. Прето з пи//сма с(вя)того из синодалных уставов ляхов, из статутов литовских и с привилиев учитися каждому надобно, як там віру греческую обваровано. И тепер такожде варовати треба и кріпше.

арк.
54
зв.

Перве відати потреба, якими навітами ляхи православный народ російский, и віру, и церкви непрестанно и вельми озлобляют и скореняют от семдесят літ и доньне, о чом и “Синописис”, книжку читати⁴. Которая книжка послана ест до пана Артемона Сергіевича, Малоросійского приказу дозорцы, добродія нашего, пред тым будучого думнаго дяка, бо яко лікар, не відаючи ран албо болю у хорого, где и якіе мает, не может потрафит и уличити их, также и властители не відаючи прав привилеев, уставов и статutow при сем нравов и намирений супостатных, не могут стати становити и православие кріпко от озлобления и искоренения оборонити и обваровати. Прето особно описаные навіты от ляховъ, руси задаваное здавна и доньні, читать часто и против кождог навіту статью варовати, абы того более не было. Под якими вынами великими, о которые абы и сужено без отволоки в кождом суде и в кождом повеите, а не тылко на сеймы, а завчасу варовати, тое злое ляхи не здылали и в Києві и в Україні, як недавно в Полоцку, Витепску, у Мстиславу и в иных містахъ по//одобраню их от пресвітлого ц(а)рского величества, многих людей православных мучили и церкви на унію подвернули. Которые церкви за кн(я)зей російских не были в унії. А варовати віру православную треба не просто греческую, бо и уніяты тоеж ся вірою называют, но тую віру греческую и народ, которые здавна и доньне не сут в едности з папезом римским и вірою римскою и которые с(вя)того патрiарху костантинопольского, того, который от віка и доньні в Костянтинополю, а не в Рыми мешкает, за пастыря и оучителя мают, абы такие віра, ц(е)ркви, монатыри и народы везде російские православные без навітов, мятежов, вин, обид всяких от ляхов из Литвы пребывали в Полци, в Подгорю, на Волянью, на Подлящю и в Литве, на Білой Руси, и в Україні всей в маетностях кролевских, шляхецких и ксендзовских и под всім духовенством в маетностях руси мешкающей под именемъ лядским. А хто бы в том где якую церков как монастыр албо их маетности ляхи албо уніяты на себе одняли, а бы со всім вернули православным епископом и церквом под виною вел(икою), а хто бы тому постановеню был противный или православные руские, не в унії будучие, церкви, монастыри, на унію или на костели превращал или маетности, // пожитки от православных, не унітских церквей, монастыров, якою колвек виною однимал, одлучав албо иные якими позвами, винами, жолнірами и их становисками, поборами, стаціями, наіздами разоряв, нищив, а однятых бы не вернул, абы такого без отволоки в кождом суді сужено и великими винами на горлі и на маетности карано. Каждого такого мирского и духовного чину людей шляхецких и простых, бо такими навітами и недаванням на виноватых суду на килка тысячей монастыров и церквей Б(о)жих православных, неунитских через тые літ

арк.
55

арк.
55
зв.

кількадесят искоренили ляхи, а иные внивеч обернули и зубожили, для того надобно крѣпко варовати и становити духовному православному народу у державѣ королевской, жебы ляхи и униаты безчестий и тяжкостей в православии жиющим не діяли, як ділают за самую с(вя)тую віру, св(я)щ(е)ники руские православные под панами жиючие, под ляхами, псы кормят, подводы далекіе одправуют, панщину робят, податки незносные дают, стациі великіе од церквей, чинші уроковые дают, еще ж и турмами вязят и розне мучат, грабят. А лядские духовные и униати од того тяжару все волны и свободны застают, о том из Гадяцкої комыссіи, из навітов, и з Дорошенковы комісії, з гетманом коронным, паном Собециком чиненної под [...] кгда Маховьского знесено, мощно и информоватися тылко закладати великие вины и суд без отволоки на противног каждого. Каждый мусит ся бояти суду и вины, кгда выкочит таким статям. Тамже пилно потреба варовати амністію, то ест, абы людям духовным и мирским, войсковим и невойсковым всім в Україні и всюда жиющим, абы ани баніціями, ани иньфаміями, ани кадуками польские войсковые люде и заслуженем своим у королей полских и у гетманов своих добр, маетностей и убозств на людях украиных, абы не упрошовали, бо за тое война розширяется и никгда не угаснет во всей земли короля полского, жебы, що ся діяло през войну, абы все тое одпущено, щобы ся злого комукольвек духовным и світским ляхом и не ляхом в маетностях их и гдеколвек в тые военные літ 20 и чотыри абы за то ани сужено, ани позывано ани граблено, также монастыров, ани жадных духовных абы не турбовано. И если бы хто маетност чужую шляхецкую лежачую, буд рухомую, або кролевскую, в ту войну сим літ держал и заживал, тое пилно варовати завчасу, также под великими винами и на таком и суд абы прудкий давно с каждого без отволоки, хтобы иначе поступовал, желают беш ляхи хитро, абы наша русь з ними о віру вделися, вделися в деспитацию и

арк.

56

зв.

Полци, // хотячи обратит(?) народ руский в римскую папезову віру, на што розные хитрости чинят. На тое русь наша нехай не позволяет, мовячи, же нашей віры ни в чом потребоват не треба. И яко рус лядское віры не преслідуют, так и ляхи рускую нехай не искоренивають и ей насилія не чинят и не ганят ани на казанах, ани на судах и на жадных місцах и пашквиллов и книг противных абы не писали и не друковали и не выдавали, о том на світ под великими также винами и под горловым каранем. А если бы зезволили из обоих сторон о віру диспутовати, тады тое діло чинит на столицы московской или Києві албо в Гадячом, любо и в Чигирині, а у Варшаві, албо где иньдей ляхи наших бы позабивали, яко на Флоренском синоді и розне православных за віру позабивали, што не могли наших кгреков о віру предиспутовати: удивительное и неразумное и тое діло, што наши нікоторые православные власти

согласуют ляхом, же мовит ц(а)рское величество и войска казацкие не могут в державі королевской віры своее и церквей од искоренения варовати и оборонити, хто має розум, тот повідаєт, же можна з тых причин боронити. Народ, же короли полские вси, кгда русские земли до себе прилучали правом спадковым по кн(я)зех русских кривных своих, теды в привилиях и в статутах варовали и поприся // гати вшелякие волности рускому народови, мирским и духовным станом и особам и не было жадное обиды в вірі им через літ килкасот до року 1596. А як од того року начали преслідовати, насиліем принуждати до римское папезовы віры рус нашу, тые насилія описаны од літ сорока в книжицы “Синописис”. А потом сторицею навітов и пашквілов причинили ляхи на рус за самую віру с(вя)т(ую) православную, другая причина, же ц(а)р его м(и)л(ость) ест правдивый кн(я)зей русских потомок, для чого и до русских земель маєт и слушне может упоминатися кривды церковное в русских землях, тых, которые были кн(я)зей русских, бом кн(я)зи русские не записовали своих земель на искоренение віры с(вя)той и своих фундаментов. О том з стороны царя его м(и)л(ости) подумавши, много найдет оборон кройник, статусов и с писм с(вя)тым где, мовит ц(а)ри православные віре с(вя)той и церквам руку помощи подавати и од навітов боронити всегда должны барзо и то приклад хороший и недавный, же Торун, місто одно, серед Полци будучое, кгда міло от шведа здатися поляком, будучи от короля недел килка в облеженю, вымогло собі тое у короля и у санаторов, жебы им віры лютерское и костелов у Торуні не разоряли, на што король з гетманами и присягнути мусил. А потом ся здали и живут донине за такими пактами. Таким же способом давных літ и пруси собі варовали од ляхов. // Тьлько рус не хочет дбати о церкви Б(о)жие, хоч то потужнейшіе од прусов и од Торуня. Потому ж и Войско Запорозкое может ся домовляти и варовати, боронити віры и ц(е)рквей православных не тьлько в Украине, але и во всей державі королевской. А принамній бы нехай обваровали, што треба в тых містах, которых еще ляхом не оддали, если не схочут во всей России обваровати віры с(вя)той и народ русский од гоненія так великого за с(вя)тую віру, абы ляхи, яко в Полоцку, у Витебску, в Белзі о розне не зділали и в Києві и во всей Украині, бо своего папезе они ледво не за Б(о)га мають и о него стоят.

арк.

57

арк.

57

зв.

Годная то ест реч и велце потребная ест до уваги взяти, для перестороги Украині, што на прошлой комысии року 1667 под Смоленском одправленной, статья станула, абы под ц(а)рем его м(и)л(остью) Украина Задніпровская, где Чернигов, Гадяч, Переяслав зоставала тьлько до літ тринадцати и што тая ж Украина на трое ся розорвала, што барзо зле ест. А татаре Украину місто обороны и помочи пустою учинили через літ 20 и 4, людей тму русских во плін беручи, што и сего року 1671, око(ло) // свят

арк.

58

великодних учинили в Полісію и розне; не ляхов, тьлько рус воевали. И яко Украина од лядзких и од литовских войск, а не мало и од турков и од тых же татар зостае в великом небезпеченстві, а найбарзій за незгодою владітелей Украины, же он(и) не зносят из собою. Прето якая сторона або част Украины кому бы колвек тепер и напотом годовала, яким монархом, абы межи собою пилно згоду міла и одна другой порады давала, уваживши, же кгдыбы которую сторону, уховай Б(о)же, неприятели зламали, теды бы юж жадная сторона не здеръжала и мусила бы Украина згинути през незгоду, чога не дай Боже. Для того повинни бы вси держатися християнских монархов, обваровавши свои волности и церкви, о чом зо всіх сторон единомушно треба бы писат до его ц(а)рского прес(вітлого) вел(ичества) и на комисию под Смоленско од всіх войск козацких абы там, яко мірковано и арк. укріплено, поки войска в Украину не войдут, яко чути, же мают 58 увойти губити народ наш руский и церкви Б(о)жие. Прето ся згодне зв. // о том зносити, комуколвек годуючи, чесно и пилно”.

¹ Отчет императорской публичной библиотеки за 1894 год. – СПб 1897. – С. 118-133. Сам збірник зберігається у відділі рукописів ДПБ під сигнатурою: XVII. 220, причому “Пам’ять” міститься там на арк. 54-58 зв.

² *Исаевич Я.Д.* “Навіти” – невідома пам’ятка української публіцистики XVII. // Науково-інформаційний бюлетень. – 1964. – No.6. – С.52-62.

³ *Мыцьк Ю.А.* Украинский историко-политический трактат 1969 года как памятник публицистики // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII-XIX вв. – Днепропетровск: ДГУ, 1982. – С.84-101; *Мицик Ю.А.* Перший український історико-політичний трактат // Український історичний журнал. – 1991. – No.5. – С.129-132; *Мыцьк Ю.А.* “Літописець” Дворецких - памятник украинского летописания XVII в. // Летописи и хроники. 1984 г. – М.: Наука, 1984. – С. 219-234; *Мицик Ю.А.* Українські народні прислів’я та сентенції у записах XVII ст. // “Вільна думка” (Дніпропетровськ). – 1992. – No. 11-12. – С.13-14.

⁴ Літопис самовидця. – К., 1971.